

Inventarisatierapport Jeneverbes Drenthe

Auteurs: Drs. M.C. Bulten
Dhr. J. van Ginkel

Fotografie: Dhr. J. van Ginkel, tenzij anders vermeld

Uitgegeven door:

Jeneverbesgilde – Drenthe
p/a Veldwerk Nederland
Zuideresweg 10
9441 TZ Orvelte

Inhoudsopgave

1. Voorwoord.....	3
2. Inleiding.....	4
2.1 Op de bres	4
2.2 Cultuurhistorie & Ecologie.....	5
2.3 Zichtbare veranderingen.....	5
2.4 Quick-scans.....	6
2.5 Aannames en vragen als grondslag van de inventarisatie.....	6
3. Inventarisatie.....	Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.
3.1. Methode.....	Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.
3.2 Algemene informatie.....	Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.
4. De resultaten.....	Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.
4.1 Verspreiding.....	Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.
4.2 Vitaliteit	Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.
4.3 Verjonging.....	Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.
4.4 Jonge Jeneverbessen.....	Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.
5. Discussie.....	Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.
5.1 De Jeneverbessenpopulatie	Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.
5.2 Vitaliteit	Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.
5.3 Jonge jeneverbessen.....	Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.
5.4 Vergelijking Alterra rapport & inventarisatie.....	Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.
5.5 Vreemde plaatsen.....	Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.
6. Conclusies	Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.
7. Aanbevelingen	Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.
7.1 Vervolg inventarisatie	Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.
7.2 Vervolg onderzoek.....	Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.
Dankwoord.....	Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.
Literatuurlijst.....	Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.
Bijlagen	Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.

1. Voorwoord

De Jeneverbes goed onder de aandacht brengen in Drenthe, dat was de bedoeling van het project 'Op de bres voor de Jeneverbes' dat door het Jeneverbesgilde in 2005 werd gestart. Door het uitvoeren van activiteiten, het uitbrengen van diverse publicaties en het organiseren van een inventarisatie naar de vitaliteit van de Jeneverbes in Drenthe is de positie van de Jeneverbes bij zeer veel inwoners in Drenthe bekend geraakt. In bijlage 1 staat een compleet overzicht van de achtergronden en de activiteiten die in het kader van dit project zijn gerealiseerd.

Dit rapport beschrijft de inventarisatie naar de vitaliteit en het voorkomen van de Jeneverbes in Drenthe die in de zomer van 2005 is gehouden. Er is geenszins getracht een compleet beeld te geven van de problematiek en de mogelijke oplossingen aangaande de Jeneverbes. De waarde van dit onderzoek ligt dan ook in de gedegen beschrijving dat het geeft over de vitaliteit en het voorkomen van de Jeneverbes. Daarnaast heeft het houden van de inventarisatie geleid tot aanscherping van de discussie rondom beheer, tot vergroting van betrokkenheid van vrijwilligers én beroepskrachten en worden er aanbevelingen gegeven omtrent verder onderzoek.

Enkele zaken verdienen het om hier genoemd te worden. Eén daarvan is de grote hoeveelheid meldingen van jonge Jeneverbessen. Veel meer jonge exemplaren dan verwacht zijn gevonden in de (natuur)gebieden. Wel lijkt het zo te zijn dat er enkele generaties missen.

Door het uitvoeren van gerichte waarnemingen vallen er bij de medewerkers van de beroeporganisaties (Natuurmonumenten, Staatsbosbeheer, Het Drents Landschap en Landschapsbeheer Drenthe) zaken op waar eerder niet bij stil werd gestaan. Dit leidt tot boeiende discussies, over het te voeren beheer bij Jeneverbesstruwelen.

Tot slot een woord van waardering voor de mensen die de input van dit onderzoek hebben geleverd. Naast het aanleveren van de waarnemingen, hebben de vragen die uit het veld kwamen geleid tot aansturing van het Jeneverbesgilde. Het Gilde werd aangezet tot gedetailleerder waarnemen, het aanscherpen van definities en vele (gezellige) discussies.

Foto 1: Een vitale jonge Jeneverbes te midden van de heide (foto: G. van de Bult).

2. Inleiding

2.1 Op de bres ...

Medio 2004 verscheen het Alterra-rapport “Jeneverbes (Juniperus communis L.) in de verdrukking” (W.C. Knol & B.S.J. Nijhof, 2004). De auteurs schetsen hierin een somber beeld wat betreft de vitaliteit en de verjonging van de zo karakteristieke jeneverbesstruwelen. Zij gaan de stelling aan dat over twintig jaar de Jeneverbes zal zijn verdwenen. Het rapport vormde de aanleiding voor de organisatie van de Grote Noordelijke Jeneverbesavond, gehouden op 23 november 2004. Op die avond is het rapport toegelicht door de samensteller en is nadere invulling geven aan de situatie in Noord-Nederland. Ook is een inleiding verzorgd over de rol van de Jeneverbes in de Noordelijke cultuurhistorie.

Foto 2: Jeneverbessen op de Palms (Meppen, Drenthe).

De organisatoren van deze avond hebben, gestimuleerd door de grote mate van publiciteit en respons, besloten het niet bij een avond en enkele excursies te laten, maar wilden door een gevarieerd programma voor diverse doelgroepen de Jeneverbes gedurende een jaar onder de aandacht brengen. De omvang van het project, genaamd “Op de bres voor de Jeneverbes”, heeft geleid tot de keuze voor een professionele aanpak, uit te voeren door Stichting Veldwerk Nederland in nauwe samenwerking met de terreinbeherende instanties en Landschapsbeheer Drenthe en deskundigen op het gebied van erfgoed en cultuurtoerisme.

Als advies en besluitorgaan is het Jeneverbesgilde opgericht waarin alle samenwerkende organisaties zitting hebben. Gekozen is voor een gilde omdat dit begrip staat voor broederschap en vereniging met een speciaal doel: bijvoorbeeld de bescherming van een beroep en het bieden van onderlinge hulp. Gilden staan ook bekend om hun duidelijke organisatie waarbij het doorgeven van kennis en het bewaken van de kwaliteit hoog in het vaandel staan.

In het kader van het project ‘Op de bres voor de Jeneverbes’ zijn in 2005 veel activiteiten rondom de Jeneverbes georganiseerd en is er vanuit regionale, provinciale en landelijke pers veel aandacht besteed aan het onderwerp.

2.2 Cultuurhistorie & Ecologie

Jeneverbessen zijn na de laatste IJstijd, circa 12.000 jaar geleden, naar onze contreien gekomen. Trekvogels brachten hun zaden uit zuidelijker streken mee. In het toen nauwelijks begroeide landschap met uitgestrekte stuifzanden aarden zij prima. Archeologische opgravingen laten zien dat er in Europa een levendige handel in bessen bestond. Daarnaast zijn er voorwerpen gevonden, gemaakt van jeneverbeshout; zoals recentelijk in Schipluiden waar resten van complete hekwerken werden aangetroffen. Andere toepassingen waren het verbranden van jeneverbeshout tegen de pest (zuiverende rook) en het ophangen van takken tegen blikseminslag.

Jeneverbessen wekken de eetlust op; zij werden en worden in gerechten gebruikt (zuurkoolschotels en sausen bij wildgerechten en varkensvlees) en bij de bereiding van jenever. Dit drankje dankt zijn naam aan de bes en niet andersom. Vanwege het gebruik en bijgeloof zijn er voor de Jeneverbes in Europa honderden namen en bijnamen bekend.

Foto 3: De bessen van de Jeneverbes.

Nederland raakte na de IJstijd van lieverlede bedekt met bos; daarin gedijt een jeneverbes niet. Ook door klimaatveranderingen en de mens heeft de jeneverbes perioden met bloei en neergang gekend. Een belangrijke uitbreiding vond plaats na de middeleeuwen toen er door intensief landgebruik op grote schaal zandverstuivingen ontstonden.

Een bepalend moment in Drenthe was de verdwijning van de schaapskuddes, in de eerste decennia van de 20e eeuw. Langs de verstoven driften en op de zandverstuivingen in de heide slaagde de jeneverbes erin zich massaal te vestigen. In het vervolg van de 20e eeuw is met de opkomst van de moderne landbouw de jeneverbes achteruitgegaan. Nu komt de soort vooral nog voor op stuifzanden en in droge heide, bijvoorbeeld in Drenthe, Salland, Twente en op de Veluwe. Hij is vrijwel verdwenen uit landstreken waar hij vroeger ook voorkwam: de kust- en rivierduinen en de kalkgraslanden van Zuid-Limburg.

2.3 Zichtbare veranderingen

De meeste struwelen in de omgeving van Drenthe lijken tussen de 80 en 100 jaar oud te zijn. Volgens het Alterra rapport begint de tijd voor voortplanting te dringen omdat oudere en minder vitale struiken nog maar weinig kiemkrachtig zaad hebben (W.C. Knol & B.S.J. Nijhof, 2004).

“Maar hoe oud kunnen jeneverbesstruiken worden? In Nederland wordt al snel gesproken over ‘oude’ bomen of struiken. Wij hebben de haalbare leeftijden al vaak naar boven toe moeten bijstellen. Omdat wij relatief jong bos hebben, zijn deze misverstanden te begrijpen.

Persoonlijk word ik steeds voorzichtiger om over oude bomen of struiken te spreken. In het buitenland komen veelal veel hogere leeftijden voor. Er is dus voorzichtigheid geboden om iets oud te noemen (bijdrage Dhr. A. Kerssies, Natuurmonumenten)”.

De belangrijkste factoren die de kieming van zaden van de Jeneverbes beperken zijn: een beperkt aanbod aan kiemkrachtige zaden, vergrassing en vermossing van stuifzand en daardoor concurrentie, gebrek aan open (stuif)zand. Om uitdroging van kiemende zaden te voorkomen is het van belang dat de bessen worden bedekt met zand. In levende stuifzanden en duinen gebeurde dat door verstuing. Na bedekking hebben kiemende zaden zeker een jaar nodig om zich te ontwikkelen. In deze periode zijn ze kwetsbaar voor begrazing door vee en konijnen. Daarna veranderen de zachte naalden in stekelige scheuten. Vraat van zaden door muizen en kevers, schaduw en concurrentie van bomen, brand, storm- en sneeuwschade plagen aanslagen op de struwelen.

2.4 Quick-scans

Als eerste blik op de Jeneverbesstruwelen in Drenthe is het Jeneverbesgilde zelf aan de slag gegaan met inventariseren. Dit zijn de zgn. Quick-scans geworden. In een achttal gebieden hebben de leden van het Jeneverbesgilde, in wisselende samenstelling, de inventarisatie uitgevoerd. Doel van deze Quick-scans was de gebieden op een nieuwe manier te bekijken en op een ontspannende wijze discussies over de Jeneverbes, vitaliteit en beheer los te maken bij de betrokken organisaties. Deze dagen bleek voor alle partijen zinvol en leerzaam te zijn.

Foto 4: Tijdens de Quick-scan leren de Gildeleden van elkaar.

2.5 Aannames en vragen als grondslag van de inventarisatie

Het is zichtbaar dat de Jeneverbes in Drenthe achteruitgaat. Door verbossing sterft de Jeneverbes en loopt het bestand terug. Minder jonge Jeneverbessen worden gevonden en de volwassen exemplaren gaan achteruit in vitaliteit. Om dit in kaart te brengen is er in 2005 een beschrijvende inventarisatie naar de Jeneverbesstruiken in Drenthe gehouden in het kader van het project 'Op de bres voor de Jeneverbes'.

De oorspronkelijk bedoeling van de inventarisatie in Drenthe was de beantwoording van de volgende beschrijvende vragen:

- Hoe groot is de Jeneverbessenpopulatie in Drenthe?
- Is er een verandering waarneembaar ten opzichte van de gegevens uit 1997?
- Wat is de vitaliteit van de Jeneverbes in Drenthe?

Voor vitaliteit is een subjectieve schaal gebruikt. Aan de hand van uiterlijke kenmerken (bruinverkleuring, naaldzetting, noodscheuten ed.) is de Jeneverbes beoordeeld op een schaal van 1 (zeer vitaal) tot 4 (niet vitaal).

Tijdens de Quick-scans die het Jeneverbesgilde in het veld heeft gehouden, kwamen uitgebreide discussies los over beheer, verjonging en vitaliteit. Op deze manier kwamen er gedurende de loop van het project 'Op de bres ...' meer vragen naar boven die zo goed mogelijk in de verwerking van de inventarisatie zijn meegenomen. Het gaat hierbij om de volgende vragen:

- Hangen de vitaliteit en verjonging van de Jeneverbes samen met de bedekkinggraad van heide, gras, of zand in de omgeving?
- Wat is het effect van bebossing op de vitaliteit en verjonging van de Jeneverbes?
- Is er een effect van beheer merkbaar op de vitaliteit of de verjonging van de Jeneverbes?
- Welke invloed heeft de aanwezigheid van konijn in een gebied?
- Wat is de verklaring van zaailingen die voorkomen op 'vreemde' plaatsen, zoals het gronddepot bij Dwingeloo?

Dit inventarisatie onderzoek heeft niet meer pretenties dan een beschrijving te geven van de situatie van de Jeneverbes zoals deze anno 2005 in Drenthe voorkomt. De waarde van dit onderzoek is gelegen in het aanscherpen van de discussies over de Jeneverbes, het aangeven van mogelijkheden voor verder wetenschappelijk onderzoek, het stimuleren van de maatschappelijke betrokkenheid en (hernieuwde) aandacht schenken aan het nalatenschap van professor J. Barkman.

Het is logisch dat niet al bovenstaande vragen met dit onderzoek beantwoord kunnen worden. In de hoofdstukken Discussie (Hfst. 5) en Aanbevelingen (Hfst. 7) valt dan ook te lezen welke verdere mogelijkheden er zijn voor onderzoek aangaande de Jeneverbes.